

Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında BONAPARTE'İN AKKÂ MUHÂSARASI

M. C. Şehabeddin Tekindağ

Daha önce teşebbüse geçmeleri muhtemel olan İngilizleri Hindistan'a giden yol üstünde vurmak maksadiyle, 1798 senesi Haziranının sonlarında ansızın Mısır'a çıkıp XIX. asır boyunca devam eden bir Mısır mes'alesinin zuhûruna sebep olan Fransız Generali Bonaparte, 2 Temmuz 1798 de, kısa süren bir müsâde-meyi müteâkip, İskenderiye'yi zapt etmiş, Murad ve İbrahim Bey gibi Memlûk Emirlerinin mukavemetlerine rağmen, 13 Temmuz Rahmâniye ve 21 Temmuz Ehramlar savaşını kazanarak 22 Temmuzda Kahire'ye girmiş idi.

Vidin'de Pazvand-oğlu isyânı ile meşgul bulunan Osmanlı Devleti¹, sadriâzam İzzet Mehmed Paşa'nın ihmâli sebebi ile, temâmiyet-i mülkiyesini ihlâl eden Fransız tecâvüzünden vaktiyle haberdar olup yerli halkı ikaz edememiş ise de², İngiliz Amirali Nelson'ın, 1 Ağustos 1798 de, Toulon'danberi tâkip ettiği Fransız donanmasını Ebukir (=Ebûhûr) de kısıtırıp, Amiral Brueys'in Yarım Dünya adı ile meşhur gemisi (=Orient) dahil³ 14 Fransız harp gemisini yakmağa muvaffak olması üzerine, mukabil tedbir-

¹ 1212/1798 de vukubulan Paşpan-oğlu Osman üzerine gidenlerin Defteri : Başvekâlet Arşivi, Mühimme, nr. 205, 2^b v. d., nr. 206, 1^a v. d.

² "Senki katmmakam pašasın, Sadriâzam İzzet Mehmed Paşa makam-ı sadârete geldiğinden beri... tama'-ı hâmundan kendü maslahatına bakup françala hınzır-ı bi-dinlerinin süikasdlarından kemâl-i gaflet ve adem-i tecessüsdan nâşi habîr olamayup ve ehâl-i Mısır'ı dahi mukaddemce âgâh idemeyüp..." (bk. Mühimme, nr. 207, 1^a).

³ كانت راسية في أبي قبر ومن جعلها المركب الذي يقال له نصف الدنيا bk. Haydar eş-Şihâbî, *el-Gurera'l-Hısan*, Kahire, 1900, s. 883; Cebertî, *Acâ'ibü'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, Mısır, 1297-1301, III, 15; Said Efendi, *Tarih-i Vekayi-i Selimiyye*, Velîyüddin Efendi Ktp. nr. 3367, Var. 95^b.

ler almıştır⁴. Nitekim, donanmasının tahribi ile Mısır'da mahsur kalıp yerli halka Fransızları "halaskâr" ve "İslâm dostu" olarak tavsif eden beyannâmeler dağıtan Bonaparte'ın⁵ bütün teşebbüslerini önlemeğe muvaffak olan Osmanlı Devleti, 23 Aralık 1798 (26 Recep 1213) de Rusya⁶ ve 5 Ocak 1799 (=28 Recep 1213) de İngiltere ile⁷ akd ettiği ittifaklara istinaden, Fransa'ya resmen harp ilân etmiş⁸, savaşın bütün müslümanlara vâcip oldu-

⁴ Bu zaferin haberi Londra'ya Ekimde gelmiştir. Çok memnun olan Parlamento Nelson'a Nil Baronu (= *Baron of Nil*) unvanını verdiği gibi Çar I. Paul Nelson'a bir portresini, III. Selim de kendi sorguclarından birini hediye etmiştir. Osmanlı devleti gerek Nelson'a ve gerekse seferde bulunanlara, rütbelere göre, nişânlar vermiştir (bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Türk-İngiliz münasebatına dair vesikalar*, *Belleten*, sayı 51, s. 640. İngilizlere yardım etmeleri için sahil kalelerine gönderilen emirler için bk. *Mühimme*, nr. 207, 5^a v. d. Bu zaferin neticeleri hakkında bk. Cebertî, III, 15; Cevdet, *Tarih*, İstanbul, 1309, VI, 341; Haydar, s. 883; Kethuda Said Efendi, 95^b; *Mühimme*, nr. 207, 39^b, 40^a, 55^a. Ayrıca bk. E. Z. Karal, *İngilterenin Akdeniz hükümiyeti hakkında vesikalar*, 1798-1805, *Tarih vesikaları*, I, sayı 2 (1941), s. 125 v. d).

⁵ Bk. *Mühimme*, nr. 207, 3^a; Cebertî, III, 4 v. d., Cevdet, VI, 327. Ayrıca bk. E. Z. Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 1938, s. 74-77.

⁶ Bu muahedeyi akda Rumeli Kazaskeri İbrahim İsmet Bey ile Reisü'l-küttâb Ahmed Âtîf Efendi memur edilmişlerdir. Resmî 14 maddeyi ihtiva eden muahedenin ayrıca 13 gizli hükmü var idi (Bk. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'Actes internationaux de l'Empire ottoman*, Paris, 1900, II, 24-27; Âsım Efendi, *Tarih*, I, 62-71; *Mecmua-i Muahedat*, İstanbul, 1298, IV, 14-19, 27; F. de Martens, *Recueil des Principaux Traités*, Göttingue, 1831, VI, 352; Ayr. bk. C. Tukin, *Boğazlar meselesi*, İstanbul, 1947, s. 82-90; Boris Muravieff Gorainov, *L'Alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes*, Neuchatel, 1954, s. 197 v. d. 405). Bununla beraber, Harry N. Howard, gizli madde olmadığını kanaatindedir (bk. *The Problem of the Turkish Straits*, Washington, 1947, s. 14-15. Krş. J. C. Hurewitz, *The Background of Russia's Claims of the Turkish Straits*, *Belleten*, sayı 111 (1964), s. 463 v. d).

⁷ 10 madde üzerine hazırlanan bu anlaşma hakkında bk. G. Norad., II, 28-31; Âsım, I, 71; İ. H. Uzunçarşılı, *Belleten*, sayı 51 (1949), s. 591 v. d., 629; C. Tukin, s. 90.

⁸ Alınan fetvâ sureti: « فرانجه لو كفرةسى بلاد اسلاميدون اعظم امصار دولت عليه ابدى القرار اولان مصر وحواليسنى بقتة استيلا اتملرله اهالىسى دفعه قادر اولماسلر امام المسلمين سيد السلاطين پادشاهمز حضرتلرینه كفرة مزبوردهنى دفع ايجون برأ و بحرأ عساكر ارسال ايدوب مقاتله اتملرى شرعأ واجب اولوروى » . « الجواب اولور » « كتبه الفقير مصطفى عاشر » . Bk. *Mühimme*, nr. 207, 1^a.

ğunu belirten fetvâ suretlerini⁹ memleketin dört bir yanına göndermek suretiyle de geniş bir kampanyaya girişmiştir. Bizzat, III. Selim, isdâr ettiği bir fermanla: "ehl-i islâma eyledikleri ihânet ve gadrın intikamını almak zimmet-i vâlâ-himmet-i tâcdârâneme farz-ı ayn" dır demekde idi¹⁰. Bu arada, Osmanlı sahillerine yanaşacak olan Fransız bandıralı gemilerin zaptı ile içindükilerin hapisleri hakkında Akdeniz sahil limanları reisleri ile Adalar, Selânik ve Halep Mollalarına, İstanbul ve Galata Kadılarına müteaddid emirler gönderilmiş olup, Arşivde mevcut Mühimme Defterlerinde: "bilcümle fransalular, konsolular, konsolos ve tercümanları ve sâir müteallikatlarının oldukları mahalde ahz ü habslerine" dair kayıtlar vardır¹¹.

Öte yandan, İstanbul'da Şeyhülislâm Konağı'nda toplanan meclisde Mısır Seraskerliğinin vezirlikle birlikde Sayda Vâlisi el-Hac Cezzâr Ahmed Paşa'ya verilmesi kararlaştırılıp kendisine ferman gönderilmiş idi¹². Ancak, Valide Kethüdası Nizâm-ı cedid ricâlinden Yusuf Ağa'nın: "Cezzâr'ın filoâki bu işin uhdesinden gelmesi aaleb-i melhûzdu, lâkin sonra kendisini Mısır'dan kimler çıkaracak" şeklindeki itirazını¹³ nazar-ı dikkate alan meclis, Gazze, Remle ve Mısır havâlisine kadar olan sahaya, vezir rütbesi ve fevkalâde selâhiyetle, Şam Vâlisi Emirülhac İbrahim Paşa'yı, Mısır Vâliliğine de Azim-Zâde Abdullah Paşa'yı

⁹ "İmdi françalı-ı bi-imânla gazâ eylemek cümle-i ehl-i imâna vâcib ve eyâdi-i menhûse-i kâfirânelerinden ol emkine-i mubârekeyi istihlâs ve ehl-i islâma eyledikleri ihânet ve gadrın intikamını almak zimmet-i vâlâ-himmet-i tâcdârâneme farz-ı ayn olmakla.." (bk. *Mühimme*, nr. 207, 1^a).

¹⁰ "... ve françaluya seferim olduğunu kâffe-i ehl-i imâna taraf taraf bildirüp" (*Mühimme*, nr. 207, 1^a).

¹¹ Fransızların "bütün emvâl ve eşyâlarının cânib-i miriden zabt ve tahrîr-i furûhtuna" müsaade edildiğine dâir emirler hakkında bk. *Mühimme*, nr. 207, 37^b, 38^a, 38^b; *Mühimme*, nr. 208, s. 24, 42, 44, 46. Rum-ili'deki hakiki Fransızların tevkifleri hak. bk. J. Kabrda, *Quelques firmans, paris*, 1947, s. 6 (fermân sureti), 70 v. d.

¹² Gönderilen fermân: "hâliya Saydâ vâlisi olup bu defâ berr-i Şâmiden Mısır'a varınca vâki olan mahall ü mevâzîl ve Mısır-ı Kahire'yi muhâfaza ve iktizây-ı vakt u hâlê göre hareket eylemek üzere ol havâliye taraf-ı devlet-i aliyyemden b'l-istiklâl serasker-i zafer-rehber nasb ve tâyin olunan vezirim el-Hac Cezzâr Ahmed Paşa'ya" başlığını taşımakta ve her türlü tedbiri alması lüzûmuna işâret etmektedir (Bk. *Mühimme*, nr. 207, 4^b, 13^b, 46^a; *Mühimme*, nr. 209, s. 116).

¹³ Bk. Âsım, I, 90-1; Cevdet, VI, 350; Yusuf Ağa'nın biyografisi hak. bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Belleten*, 79 (1956), s. 485.

tâyin etmiş¹⁴, her biri 50,000 kişiden mürekkep iki ordu hazırlayıp¹⁵, Levend Çiftliğinde tâlim gören 700 Nizâm-ı cedid askerini Cezzâr'ın yanına göndermeğe karar vermiştir. Bu arada, 1799 senesi Aralığının ilk günlerinde 40 top ile 200 sandık cephanenin burada toplanması te'min edilmiş¹⁶, girişilen kampanyanın bir devamı olarak, Serasker İbrahim Paşa vasıtasıyla Urban Meşâyihine arabça ibareli beyannâmeler gönderilmiştir¹⁷.

Cezzâr ve Bonaparte

Şihâb-oğullarını hâkimiyeti altına alıp Dürzî ve Mutevâllere karşı savaşmak suretiyle Cebel Lübnan'da sulh ve sükûnu te'mine muvaffak olan Sayda Vâlisi el-Hac Cezzâr Ahmed Paşa¹⁸, yakından tanıdığı Fransızların¹⁹, bu def'a Bonaparte'ın emrinde, Mısır'a

¹⁴ Bk. *Mühimme*, nr. 207, 39^b, v. d., 46^a v. d.

¹⁵ Bk. J. J. E. Roy, *Souvenirs des campagnes d' Egypte et de Syrie*, Paris, 1868, s. 152; Napoléon, *Campagne d' Egypte et de Syrie*, Paris, 1872, III, 23; Colonel Vigo-Roussillon, *Revue des Deux Mondes*, 1890, t. 100, 2, s. 601; H. Lammens, *La Syrie*, Beyrouth, 1921, II, 120.

¹⁶ Bk. J. J. E. Roy, *Souvenirs*, s. 152; Fr. Charles-Roux, *Bonaparte*, Paris, 1935, s. 197.

¹⁷ Bk. *Mühimme*, nr. 207, 49^b, 65^b v. d.

¹⁸ Meşhur Osmanlı Vâlilerinden olup esli Bosnalıdır. 18 yaşında memleketinden ayrılarak önce İstanbul'a gelmiş ve Hekim-oğlu Ali Paşa'nın Enderun Ağası olarak, onunla birlikte Mısır'a gitmiştir. Gerek Mısır'da ve gerekse Suriye'de, Beyrut ve Sayda'da şöhet kazanıp, Şihâb-oğulları ile müştereken bir çok hareketlere iştirâk etmiş, Beyrut müdâfaasında iştirâk ederek bu muntıkaya yerleşmiştir. Cezzâr hakkında bk. *Siretü Ahmed Cezzâr Paşa, Mines de l' Orient*, Wien, 1818, VI, 289; Haydar eş-Şihâbî, *ayn. esr.*, s. 797 v. d.; ayn. müel., *Tarihü Ahmed Paşa el-Cezzâr*, nşr. A. Chibli-P. Ignace, Beyrouth, 1955, s. 37 v. d.; ayn. müel., *Kıssatu Ahmed Paşa el-Cezzâr*, Arap. Yazm. Esad Ef. Ktp. nr. 2393, 1^a; Cebertî, I, 189; III, 321; Said Efendi, *Vasf-ı Cezzâr paşa Vâli-i Sayda-ı Sâbık*, Üniversite Ktp. nr. 6203 (1198 de yazılan hususî bir tarih olup ilk defâ tarafımızdan bulunmuştur); Ömer Efendi (=Ayasofya Câbisi), *Vekayinâme*, Tarih Semineri Ktp. K. A. 282, s. 85; Cevdet, III, 9; Krş. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Cezzâr Ahmed Paşa, İslâm Ans.*, III, 156-8 (yeni kaynaklarla tamamlıyoruz).

¹⁹ Cezzâr'ın Fransızlarla olan münasebetleri çok eskiden başlamıştır. Nitekim, Baron de Tott, daha 1777 de, ondan hoşlanmadığını belirttiği gibi, 1782 de, Fransızların Sayda Konsolosu Arasy, onun mevcudiyetine bile tahammül edemiyordu. Bununla beraber, Fransızların yeni Akkâ konsolosu Renaudot, Cezzâr ile iyi münasebetler te'sis etmeğe muvaffak olmuştur. Nitekim, bu Konsolos zemanında, Akkâ'da yeni Fransız ticâret kolonileri kurulmuş idi (Bk. *Marsilya Ticâret Odasına gönderilen Ağustos 1782 ve 1785 tarihli mektuplar* : Fr. Charles-Roux,

tecâvüzlerini büyük bir dikkatle tâkip etmiş, ilerlemiş yaşına rağmen, büyük askerî faaliyetlere girişmiştir. Nitekim, Akkâ surlarının takviyesi ile hendeginin genişletilmesi²⁰, Akkâ hristiyanlarının şehirden çıkarılıp ecnetî gemilerin limana duhulünün men'i²¹, alınan tedbirler meyanında zikredilebilir. Esasen, kuvvetlerinden bir kısmını Yafa'ya, 4,000 kişiden mürekkep diğer bir kısmını da el-Ariş'e gönderen Cezzâr²², Cebel'de Meşâyih ile birlikte her hangi bir karışıklık çıkarmaları muhtemel bulunan Emir Yusuf-oğullarının Akkâ'dan ayrılmalarını önlemiş, taraftarı bulunan Emir Beşir ile iş birliğine başlamıştır²³.

Daha 22 Ağustos 1798 de, kumandan Beauvoisins'i Cezzâr'a göndermek suretiyle, onunla temas imkânları arayan Bonaparte, bu sefâretin adem-i muvaffakiyetle neticelenmesi üzerine²⁴, ona 17 Kasım 1798 (=8 Cumadelâhır 1213) de "*Mefâhirü vüzerâi devleti'l-osmaniyye mekârimü vülâti zevî'l-himemi's-seniyye hazreti Ahmed Paşa vâlii Sayda el-muhterem damet meâlihü*" başlığı ile gönderdiği arabça bir mektubda: "*İbrahim Bey'in tardı ile Mısır yolunun açılması emelinde olduğunu, Sayda eyâletine taarruz etmek niyetinde olmayıp Mısır'la Sayda arasındaki kara ve deniz yolunun ticârete açık bulundurulmasını arzu ettiğini*" belirtmiş²⁵, diğer bir

Les échelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle, Paris, 1928, s. 133). Öte yandan Cezzâr, Fransa'dan 6 demir sahra topu ve top malzemesi getirteceğini vâd eden bu Konsolosu, sözünü yerine getirmesi için tszyik etmiştir.

²⁰ Bk. Haydar, s. 123; Nikola et-Türkî, *Zikrû temellüki cumhârî'l-Fransaviyye el-Aktâre'l-Mısriyye ve'l-Bilâie's-Şâmiyye*, Paris, 1839, s. 74; Cevdet, VII, 78; C. Zeydân, *Tarih Suriyye*, Beyrouth, 1881, s. 506; Lammens, II, 119-120.

²¹ Bk. Haydar; s. 883; ayn. müel., *Tarihü Ahmed Paşa el-Cezzâr*, s. 123.

²² Bk. Nikola, *ayn. esr.*, s. 47; Cevdet, VI, 346; VII, 14; J. J. E. Roy, *ayn. esr.*, s. 153; C. de la Jonquière, *L'expédition d'Egypte (1798-1801)*, *La campagne de Syrie*, Paris, 1900, IV, 47; Lammens, II, 119.

²³ Haydar, s. 883; Şidyâk, *Ahbârü'l-A'gân fi Cebeli Lübnan*, Beyrouth, 1859, s. 448. Bu hususda yapılan bir tedkik : M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Şihâb-oğulları, Tarih Dergisi*, 13 (1958), s. 41.

²⁴ Bu sefâret ile neticeleri hakkında bk. Cebertî, III, 15; Ayn. Müel., *Muz-hirü't-Takdis bi-hurâci (=zehâbi) devleti'l-Fransis. A. Âsum tercümesi*, Reşid Efendi Ktp. nr. 646, 23^a; Nikola, s. 61, 62; J. Minot, *Mémoires pour servir l'Histoire des expéditions en Egypte et en Syrie*, Paris, 1814, s. 121; Lammens, II, 120; G. Hanotaux, *Histoire de la Nation Egyptienne, L'Egypte Turque*, par H. Dehérain, Paris, 1931, V, 295; N. Bouron, *Les Druzes*, Paris, 1930, s. 157.

²⁵ Bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 12287, nşr. İ. H. Uzunçarşılı, *Bonapart'ın Cezzâr Ahmed Paşa'ya mektubu, Belleten*, 111 (1964), s. 452.

mektubunda ise: “*esasen düşmanları olan Mısır’daki Beylere karşı savaşmakla onunda menfaatine uygun bir iş yapmış olduğunu*” iddia etmiş idi²⁶. Bununla beraber, bütün bu teşebbüsler, bir evvelkiler gibi akim kalmıştır.

Suriye seferi: el-Ariş, Gazze, Remle ve Yafa’nın zaptı

Bütün bu teşebbüslere rağmen, Cezzâr’ı elde edemiyen Bonaparte²⁷, Andréossy’ye itiraf ettiği veçhile, Suriye’ye bir colonisation sistemi içinde yürüyüp anahtarı mesâbesinde olan Akkâ’yı (= *kıfl-ı rasîn-i hutta-i Arabistan olun dâru’n-nasr ve’l-meymene Akkâ*) zapta karar vermiştir²⁸.

Hindistan fethine ilk adım olarak kabul ettiği bu sefer²⁹ tahakkuk ettiği takdirde, Doğu-Akdeniz sularında bulunan İngiliz filosu açlığa mahkûm olacağı gibi Osmanlı Devleti de Fransızların Mısır’daki hâkimiyetini tasdik etmek zorunda kalacak idi³⁰. Bundan sonra, Cezzâr’ın zulmü altında inleyen halkın ve isyân için Akkâ’nın sukutunu bekleyen Dürzîlerin destekleriyle, önce Dımışk’a, sonrada Haleb’e yürüyerek esâreti ilga edeceğini zanneden Bonaparte, Bourrienne’e açıkladığı gibi, daha sonra Osmanlı Devletini yıkıp İstanbul’a yürüyecek, belki de Paris’e, Avusturya Hânedânını devirerek, Edirne - Viyana yoluyla dönecek idi³¹. Çok geçmeden, hayâllerinin Akkâ surları önünde yıkılacağını görecekler³².

²⁶ Bk. J. Minot, *agn. esr.*, s. 121.

²⁷ Bk. *Correspondance de Napoléon Ier, publiés par ordre de l’empereur Napoléon III.*, Paris, MDCCCLX, V, 146; Napoléon, *Mémorial, Campagnes d’Egypte et de Syrie*, Paris, 1872, III, 23; Nikola, s. 74; Lammens, II, 120; N. Bouron, s. 156; S. Baring-Gould, *The life of Napoleon Bonaparte*, London, 1897, s. 201.

²⁸ Bk. es-Seyyid Mehmed Şevki, *Gazânâme-i Cezzâr Gâzi el-Hâcı Ahmed Paşa*, Türk. Yazm. Hacı Mahmud Efendi Ktp. nr. 4910, 2^b. Krş. Doguereay, *Journal de l’expédition d’Egypte*, Paris, 1904, s. 121; Lammens, II, 122; C. Zeydan, *Tarih Suriyye* s. 506.

²⁹ Bk. J. J. E. Roy, s. 153; G. Hanotaux, V, 400.

³⁰ Bonaparte, 10 Şubat 1799 da Directoire’a gönderdiği mektubda, bu hususu izah etmiştir (bk. C. de la Jonquière, *agn. esr.*, IV, 7-8; Berthier, *Relation*, s. 38; G. Hanotaux, V, 401).

³¹ Bk. Bourrienne, *Mémoires*, Paris, 1829, I, 364; N. Bouron, 157, 158. Krş. Lammens, II, 121.

³² “*Mon imagination, écrit-il plus tard, est morte devant Saint-Jean d’Acre*” (bk. E. Lockroy, *Ahmed le Boucher, La Syrie et l’Egypte au XVIIIe siècle* Paris, 1888, s. 292).

Bonaparte’ın en büyük hatası Akkâ istihkâmlarının metânetini iyice tahkik ettirmeyip, 1784 de Suriye’de seyahat eden Volney’in verdiği bilgilere istinat etmesi yanında yerli halka fazla i’timat etmesidir ki, bu iki hatâ, mağlubiyetini hazırlayan âmillerin başında gelmektedir. Bu arada, Cezzâr’a muhâlif bâzı Dürzî emirlerinin Bonaparte’a tarafdar olduklarını da belirtmek icap eder. Bununla beraber, Ebukir mağlubiyetini müteâkip Mısır’da bir müslüman kadar sofu görünen Bonaparte’ın³³, Mekke şerifi Galib b. Musaid³⁴ ve Hindistan’a karşı girişilecek bir teşebbüse üs olarak kabul edilen Maskat’ın İmamına 25 Ocak 1799 tarihinde gönderdiği mektubların³⁵ hiç bir te’siri olmamış, bilâkis, Mısır’ın isti’lâsı ile fevkalâde müteessir olup: “*kefere-i mesfûrenin maâzallah taâlâ beyza-i islâmı rûy-ı arzdan ref etmek kasd-ı fâsidinde olduklarını zuhûr eden harekâtlerinden müstebân olduğunu...*” belirten bir ferman alan Mekkeliler³⁶, Mekke mücâvirlerinden Şeyh Kılânî-i Magribî’nin ateşli vaizlerle heyacana gelerek Mısır’ı kurtarmak üzere hazırlıklara başlamışlardır³⁷. Öte yandan, Akkâ’da Cezzâr’a ilticâ eden İbrahim Bey’den arabça bir mektup alan Kahire Şeyhleri: “*efendimiz sultan size bir ordu gönderiyor, inşâallah pek yakında vâsil olacaktır*” meâlindeki bu mektubu Kahire Câmî’inde okumuşlar idi³⁸.

Bütün bunlara rağmen, yerli halka itidal ve mülâyemetle muamelede bulunmak lüzumuna kani olan Bonaparte³⁹, Suriye seferine karar verdiğinden, ordusunun bir kısmını Mısır’da bırakmış, geri kalanları da maiyetlerinde istihkâm, topçu ve ekseriyetini Urban ve Kıptîlerin teşkil ettiği yaya ve süvari kılavuzlar bulunan dört generalin emrinde dört fırkaya ayırmıştır: Reynier, 2,160; Kléber, 2,924; Lannes, 2,349; Bon, 2,499 kişi⁴⁰. Bu suretle her türlü ted-

³³ Bk. Cebertî, III, 15.

³⁴ Bk. Cebertî, III, 59; Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomana*, Paris, 1881, I, 547; Chris. Cherfils, *Bonaparte et l’Islam*, Paris, 1914, s. 26

³⁵ Bk. *Correspondance de Napoléon Ier*, V, 422.

³⁶ Bk. *Mühimme*, nr. 207, 2^a, 13^b.

³⁷ Hazırlıklar hakkında bk. Cebertî, *Muzhir*, 49^a; Cevdet, VII, 75.

³⁸ Cebertî, III, 28; Cevdet, VI, 349; *Correspondance*, V, 146; Fr. Charles-Roux, *Bonaparte*, s. 197.

³⁹ Fr. Ch-Roux, *agn. esr.* s. 278.

⁴⁰ Ordu mevcudu hakkında bk. C. de la Jouquiere, IV, 148-9 (12, 915); J. J. E. Roy, 157; Bonaparte, *Campagne d’Eg. et de Sy.*, II 26 (13, 150); J. Minot, I, 121; *Relation de la campagne de Syrie par un officier d’artillerie de l’armée*

biri alan Bonaparte, General Murat'ı 800 süvari ile önceden ileri sevk etmiş, Contre-amiral Perrée emrinde olup ordunun levâzımatı ile muhâsara toplanını taşıyan ufak bir donanmayı da harekete geçirmiş olduğundan⁴¹, yanında General Caffarelli (arap kaynaklarında: *Ebu'l-haşebe*)⁴² olduğu halde, 5 Şubat 1799 da harekete geçmiş ve 7 Şubat'ta el-Hacı Kadir emrindeki Arnavud ve el-Hacı Muhammed emrindeki Megârîbe askerinin dahil bulunduğu 7-8,000 kişi tarafından müdafaa olunan el-Ariş önüne gelmiştir⁴³. Kléber'in teklifini red edip kal'eyi şiddetle müdafaa eden umûm kale kumandanı İbrahim Nizâm ve Memlûk Beyleri, bütün mukavemetlerine rağmen, Eminü'l-bahr Kasım Bey'in şehâdeti yanında cephanelerinin tükenmesi üzerine 20 Şubat'ta kal'eyi teslim etmek zorunda kaldılar⁴⁴.

Bu suretle 13 günlük bir muhâsarayı müteâkip el-Ariş'i zapt eden Bonaparte, sür'atle ilerliyerek, önce Han Yunus'a, ertesi günde Gazze önüne gelmiş, bu mevkide karşılaştığı Mısır Vâlisi Abdullah Paşa'yı Murat ve Kléber'in gayretleri ile mağlup ederek⁴⁵ 2 Mart'ta Remle'yi amanla almış ve 3 Mart'ta Yafa önünde görünmüştür⁴⁶. Ebû Şihâb'a âid olan Yafa'da, Cezzâr'ın vekili Abdullah Ağa'nın emrinde ekseriyetini Arnavud ve Megârîbe askeri ile Tophâne-i Âmire'den celbedilmiş topçu ve arabacı ocağı efrâdının teşkil ettiği 12,000 kişilik bir kuvvet bulunuyor idi⁴⁷. Bonaparte, önce, Ebû Şihâb'a bir mümessil gönderip onunla

d'orient, Paris, 1839 s. 6-7; Pajoi, *Kléber*, Paris, 1877; S. Baring-Gould, s. 201. Ayrıca bk. Cebertî, III, 45; Cevdet, VII, 16; G. Hanotaux, V, 401.

⁴¹ *Vekayinâme*, *Bonaparte'in Akkâ muhasarasına dair bir Vekayinâme*, nşr. İ. H. Uzunçarşılı, *Tarih Semineri Dergisi*, II (1938), var. I; es-Seyyid Mehmed Şevki, *Gazâ-nâme*, 8a. Krş. Cevdet, VII, 16; Louis Bréhier, *L'Égypte*, s. 49; Colonel Vigo-Roussillon, s. 603; *el-Maşrik*, 1920, s. 892.

⁴² Bir ayağı tahtadan olduğu cihetle, arabalar arasında bu lâkabla tanınıyordu. Mêsâlâ bk. Cebertî, III, 45; ayn. müel., *Muzhîr*, 51a.

⁴³ C. de la Jonquière, IV, 151-203; *Correspondance*, V, 422; Cevdet, VII, 16.

⁴⁴ Cebertî, III, 45; ayn. müel., *Muzhîr*, 52b; Cevdet, VII, 16; C. de la Jonquière, IV, 199 (teslim şartları); Fr. Ch.-Roux, *Bonaparte*, s. 278; G. Hanotaux, V, 404.

⁴⁵ J. J. E. Roy, s. 161; *Correspondance*, V, 431; C. de la Jonquière, IV, 216 v. d., Cevdet, VII, 17.

⁴⁶ J. J. E. Roy, s. 165; *Relation*, s. 18; C. de la Jonquière, IV, 241; Colonel Vigo-Roussillon, s. 603.

⁴⁷ *Vekayinâme*, var. I.

anlaşmak istemiş ise de, mümessilin öldürülmesi üzerine⁴⁸, harekete geçmeğe karar vermiştir. Şiddetli bir topçu ateşini müteâkip Yafa'ya hücum eden Fransızlar, topçu ocağı efradının gayretiyle girişilen anûdâne bir mukavemetle karşılaştıklarından⁴⁹, savaşlar 8 Marta kadar devam etmiş, her iki taraftan ölenler olmuştur. Bununla beraber, cephaneleri tükenen müdâfîler, "*ehâlisinden ihânet zuhûriyle igd-i fıtrın gurresi günû*" İbrahim Nizâm başda olmak üzere el-Hacı Mehmed, el-Hacı Kadir ve levâzım şefi Mehmed Ağa tarafından kabul edilerek imzalanan 5 maddelik teslim şartını kabul etmek zorunda kaldılar⁵⁰. Ancak, kaleye girer-girmez sözünden dönen Bonaparte, bir kısım Mısırlıları istisna ederek, geri kalan bütün müdâfîleri, kılıç ve tüfenkle, merhamsizce öldürtmüştür ki, bu gayr-ı insanî hareket çağdaş müellifler tarafından acı bir dil ile tenkid edilmiştir. Nitekim, hâdiseye şahid olan Mısır ulemâsı 4,000 kişinin nasıl kılıç ve tüfikle öldürüldüğünü *وفى هذه الوقفة قتل أكثر من اربعة الاف من عسكر الجزائر*⁵¹, Haydar eş-Şihâbî, müslüman askerinden mâada kadın ve çocukların da bu katliâmından kurtulamıyarak Yafa sokaklarından kan aktığını *وقتل كثير من النساء والاولاد حتى جرى الدم فى اسواق يافا*⁵², belirtirler. Öte yandan, kale müdâfaasına iştirâk eden bütün topçu ve arabacı efradının ne şekilde şehid edildiklerini açıklayan *Vekayinâme*'nin verdiği haberleri⁵³, sefere katılan bir subay⁵⁴ ile C. de la Jonquière⁵⁵, *Correspondance*⁵⁶ ve Fr. Charles-Roux⁵⁷ aynı ifâdelerle te'yid ederler.

⁴⁸ J. J. Roy, s. 164-5; *Relation*, 19; Cevdet, VII, 81.

⁴⁹ Bonaparte, Directoire'a gönderdiği Bulletin'de: "*hiç bir savaş bana bu kadar korkunç görünmedi*" demekde idi (bk. J. J. E. Roy, s. 166).

⁵⁰ Bk. es-Seyyid Mehmed Şevki, 2a, str. 6; 23b, str. 11.

⁵¹ Bk. Muhammed Kasım, *Enisü'l-Müfid li'l-Tâlibi'l-Müstefid*, Mısır, 1296, s. 196-200. Krş. Cebertî, III, 51; C. de la Jonquière, IV, 267 (aynı rakam veriliyor).

⁵² Bk. s. 887; ayn. müel., *Tarihu Ahmed Paşa*, s. 131, str. 16-17.

⁵³ *Vekayinâme*, var. I.

⁵⁴ "*Toute la garnison, disait-on, avait été passée au fil de l'épée: Seulement le commandant avec quelques-uns des siens étaient parvenus à gagner le rivage et à se sauver dans une barque*" (*Relation*, s. 20).

⁵⁵ "*La garnison était composée d'environ 3,500 hommes dont la moitié fut passée au fil de l'épée, et le reste fut fusillé le lendemain*" (bk. C. de la Jonquière, *L'expédition d'Égypte. La prise de Jaffa*, IV, 262, 265 v. d.).

⁵⁶ V, 469. Ayr. bk. G. Hanotaux, V, 408; J. J. Marcel, *Égypte*, Paris, 1848 s. 107.

⁵⁷ Bk. *Bonaparte*, s. 279. Krş. Cevdet, VII, 17-8.

Bilhassa, kale müdâfaasına iştirâk eden Türklerin hedef tutulduğu bu feci katliâmından sonra Yafa'yı elde eden Bonaparte, 9 Mart 1799 da, Gazze, Remle ve Yafa vilâyetlerinin bütün şeyh, ulemâ ve sâkinlerine yaptığı ilânlarla onların korkularını gidermeğe çalıştığı gibi Kakun'da bulunduğu bu sırada Cezzâr'a bir tehdit mektubu göndermiş⁵⁸, son durumdan azamî şekilde istifâdeye çalışmıştır. Ancak, daha Martın 1 inden beri doğu-Akdeniz sularında bulunan İngiliz filosu kumandanı ile hâl-i temasda bulunan Cezzâr tarafından sert bir şekilde mukabele görmüş idi⁵⁹.

Akkâ Muhâsarası

Bu suretle 14 Martta Hayfa'dan ayrılıp 1799 senesi Martının 18 inde (=12 Şevval 1213 Pazartesi) Akkâ önünde Ebû Utbe mevkiine gelen Bonaparte, derhal ordugâhını kurdurmuş⁶⁰, 11 Mart 1783 de Akkâ'da konsül olarak bulunan Renaudot'nun verdiği bilgilerden mâada hiç bir dayanağı olmadığından⁶¹, yanında generallerinden Caffarelli-Dufalga ile Dommartin olduğu halde, kale ve civarını teftişe başlamıştır. Aynı gün Akkâ ve Şam Paşalığının idâresinde bulunan eyâlet sâkinlerine hitâben bir beyannâme neşreden Bonaparte⁶², 20 Mart 1799 (=13 Şevval 1213) de Dürzî Emiri II. Beşir'e de bir mektup gönderip maksadının Dürzî milletine istiklâl vermek olduğunu, Dürzîlerin vermekde oldukları vergileri azaltacağını, başda Beyrut olmak üzere ticarî ehemmiyeti hâiz bütün şehirleri vereceğini vâdetmek suretiyle de⁶³, bu Emir'i Cezzâr'dan ayırmağa teşebbüs etmiştir. Bununla beraber, Akkâ'nın sukutunu bekleyen Dürzîler, bu teşebbüsler karşısında sükûtu tercih etmişler, Osmanlılar tarafından neşredilen beyannâ-

⁵⁸ Bk. Testa, I, 575.

⁵⁹ Bk. Testa, I, 575.

⁶⁰ C. de la Jonquièrre, IV, 300; *Vekâinâme*, I; es-Seyyid Mehmed Şevki, *Cezzâr'ın tahrirâtı*, 48^b; Cevdet, VII, 19.

⁶¹ Renaudot, Cezzâr'ın kuvvetlerini Arnavut ve magriblilerden ibâret 4-5,000 kişilik basit bir kuvvet telakki ediyor idi (bk. G. Hanotaux, V, 411; Cezzâr'la münasebeti hakkında bk. Fr. Ch.-Roux, *Les échelles*, s. 133 v. d).

⁶² Bk. *Correspondance*, V, 473; Testa, I, 575-6; J. J. E. Roy, s. 174-5; Marcel, I, 113.

⁶³ Bk. *Correspondance*, V, 476-7. Ayr. bk. Testa, I, 576; Haydar, *Kıssa*, 42^b; es-Seyyid Mehmed Şevki, 16^b.

melerin te'sirinde kalan Cebel Duruz meşâyihî, Fransızların bütün Arabistan'ı zapt edeceklerini zannettiklerinden, Halep, Cebelu'l-A'lâ ve Havrân'a doğru muhâcerete başlamışlardır⁶⁴. Öte yandan hıristiyanlığı tamamen açığa vurmuş olmasına rağmen, Bonaparte'nin vâd ve tehditlerine boyun eğmiyen II. Beşir, Cezzâr'ın yardım talebine açıktan-açığa muvafakat etmemekle beraber, az çok yardım göndermekten de hâli kalmamıştır⁶⁵. Bilhassa, Akkâ'nın imdâdına koşan Commodore Sidney-Smith'in müdâhalesi ile eski siyâsetinde ısrar etmiştir ki, bu husûs, Osmanlı Devletinin de menfaatine uyuyor idi⁶⁶. Ancak, Fransızların gelişi ile her türlü sevinç tezahürlerinde bulunan hıristiyan halk başda olmak üzere Cezzâr'ın düşmanı bulunan eski âile (=âl) lerin bakiyeleri Bonaparte'nin ordugâhında toplanmışlar idi. Nitekim, Âl-i Zeydân'ın⁶⁷ son bakiyelerinden Sâlih b. Zâhiri'l-Umer⁶⁸ ile Şeyh Abbâs b. Zâhiri'l-Umer⁶⁹ hemen yola çıkmışlar, Beni Mutevâl şeyhle-

⁶⁴ Bu sırada Havran'a çekilen Dürzîler hakkında bk. Haydar, 887; ayn. müel., *Kıssa*, 42^a. Krş. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Şihâb-oğulları*, TD, 13 (1958), s. 41.

⁶⁵ Emir Beşir II. 'in bu sıradaki siyâseti hakkında bk. Haydar, 887; ayn. müel., *Tarihü Ahmed Paşa el-Cezzâr*, s. 132; Nikola, 69; Şidyak, s. 449; Cevdet, VII, 85; C. de la Jonquièrre, IV, 313-4; Lammens, II, 123; C. Zeydân, *Terâcimu Meşâhiri's-Şark*, Mısır, 1902, s. 61. Krş. M. C. Şehabeddin Tekindağ, TD, 13 (1958), s. 41.

⁶⁶ Bk. Şidyak, s. 449; C. Zeydân, *Terâcim*, s. 61; M. C. Şehabeddin Tekindağ, TD, 13 (1958), s. 41.

⁶⁷ XVII. asrın başlarında kuzey Suriye'den hicret ederek Filistin'de Safed ve Taberiyye havâlisine yerleşen bu âile (=âl) nin, önce bir bedevî şeyhi Umer ez-Zeydânî emrinde faal hareketlere giriştiği, sonra da Akkâ'yı eline geçiren oğlu Zâhir Umer'in Cezzâr'la mücâdelelerde bulunduğu bilinmektedir. Bu münasebetler hakkında bk. Abdu's-Sabbâ, *er-Ravdu'z-Zâhir fi Tarihi Dâhir*, Bibl. Nat. Fond. Ar. 4610; *Târihu's-Şeyh Dâhiri'l-Umeri'z-Zeydânî*, nşr. C. Bashou Harissa, 1927-8; *Siretu Tâhir Umer*, Bibl. Nat. Fond. Ar. Suppl., s. 98; es-Seyyid Mehmed Tâhir, *Menâkıb-ı Gazâvât-ı Gâzî Hasan Paşa*, Tür. Yazm., Esad Efendi Ktp. nr. 2419, s. 79; Said Efendi, *Vasf-ı Cezzâr Paşa*, 5^a v. d. (en yeni mâzemeği hâvidir); Haydar, s. 800; Şidyak, s. 360; Volney, *Voyage en Egypte et en Syrie*, Paris, 1822, I, 103; Baron de Tott, *Mémoires*, Amsterdam, 1784, IV, 97; Lammens, II, 104 v. d.

⁶⁸ Safed'de bulunan Sâlih, Tâhir Umer'in oğlu olup, Bonaparte'nin dâvetine icâbet etmiş idi. Düşmanlığın menşei hakkında bk. Haydar, s. 887; *Kıssa*, 42^a; Cevdet, VII, 85.

⁶⁹ Taberiyye Şeyhi bulunan Abbâs'ın Cezzâr'la münâsebetleri hak. bk. C. de la Jonquièrre, IV, 312; *Mémorial*, II, 63.

ri⁷⁰, bir kısım râfîzî emirleri de aynı hislerle meşbû olarak Fransız ordugâhına gelmişlerdir⁷¹.

Bu sırada Fransız ordugâhını tarassut eden Cezzâr, Contre-amiral Perrée tarafından sevk olunan muhâsara toplarını müsâdere edip İngiliz donanması ile Akkâ limanında demirleyen Commodore Sidney-Smith ile olduğu gibi Osmanlı donanması ile de teşrik-i mesâi ederek her türlü müdâfaa tedbirleri almış idi⁷². Nitekim, Akkâ kalesini 24 saatte alacağını ümid edip derhal hücumla başlayan Bonaparte⁷³, bu ümidinde ne kadar yanlış olduğunu, çok geçmeden, anlayacaktır.

Bu suretle başlayan 19 ve 20 Mart Fransız hücumları, mevzîi olmakla beraber, çok şiddetli cereyan etmiş, savaşıra Osmanlı-İngiliz gemileri de katılmışlardır. Buna mukabil muhâsaranın ikinci salı günü Cezzâr'ın maiyetindeki Sekbânlar bir hurûc hareketi yapmışlar, ertesi Çarşamba günü Bonaparte, kalenin Burc-ı Ali kısmına taarruz etmiştir. Ancak, muvaffak olamayan Fransızlar, Suriye seraskeri General Gliner (arabca : Gelber) 'in maktûl düş-

⁷⁰ Benû Mutevâl, Bilâd-ı Beşâre veya Cebel-i Âmil de tâbir olunan Sur, Sayda ve Baalbek taraflarında ikamet eden Ali taraftarı müfrit şi'iler (=râfîzîler) olup Türkler ile Hristiyanlardan aynı zamanda nefret ediyorlardı. Şeyh denilen ve büyük köy ve kalelere sâhip emirlerin emrinde olup üç âile (Benû Ali Sagir, Benû Munker, Şeyh Haydar Fâris topluluğu) den teşekkül eden Benû Mutevâl, Cezzâr ile amansız bir mücâdeleye girişmiş idi (Bk. Said Efendi, *Vasf-ı Cezzâr Paşa*, 39^b; Haydar, s. 841; Şidyâk, s. 148; Baron de Tott, IV, 122. Bu âilenin Sayda Fransız konsolosları ile olan müasebetleri hak. bk. Fr. Ch.-Roux, *Les échelles*, s. 67, *Annexe*, VIII, 206, 207).

⁷¹ Bk. es-Seyyid Mehmed Şevki, 17^a, 26^a; Haydar, s. 887; *Kıssa*, 42^a; *Tarihü Ahmed Paşa el-Cezzâr*, s. 131; Cevdet, VII, 85; Ömer Efendi, s. 82; *Değiş* (Akkâ muhâsarasında hazır bulunan biri tarafından), *der hakk-ı ceng-i Akkâ*, Top. Sar. Müz. Ar. nr. 743, nşr. İ. H. Uzunçarşılı, *Bellefen*, 111 (1964), s. 455:

*Tâbi olup cümle urban şeyhleri
Öğrettiler Banapart'a her yeri
Yetişsin imdada islâm askeri
Yoksa Akkâ elden gider hünkârım*

Ayr. bk. J. J. E. Roy, s. 175; K. T. Khairallah, *La Syrie*, Paris, 1912, s. 27.

⁷² es-Seyyid Mehmed Şevki, 8^a; *Vekayinâme*, I; Cevdet, VII, 20; C. de la Jonquière: IV, 321; J. J. E. Roy, s. 175-8; Şidyak, s. 448; S. Baring-Gould, s. 204; *el-Maşrûk*, 1920, s. 892.

⁷³ «بمدها ركبو على عكا و ضربوا عليها و هدموا جانباً من سورها وأنهم بمد
اربعة و عشرين ساعة يملكونها». Bk. Ceberti, III, 55, str. 12-13.

mesi üzerine⁷⁴, geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Akkâ kalesine karşı girişilen ilk umumî hücum 28 Martta yapılmıştır⁷⁵. Fransızlar, şiddetli bir topçu ateşini müteâkip, açılan gediklerden kaleye girmek üzere surlara saldırmışlar ise de, çetin bir müdâfaa ile karşılaştıklarından⁷⁶, geri çekilmişlerdir.

Cezzâr'ın Fransız hücumlarına karşı koyması hem müdâfilerin cesaretlerini arttırmış, hem de Sidney-Smit'in itimadını çoğaltmış olmalıdır. Nitekim, İngiliz gemilerinden karaya ihraç edilen al çeketli 200 tüfenkendâz ile 40 amele Commodore'ın emrinde müdâfaaya katıldıkları gibi⁷⁷ İngilizlerle birlikte hareket eden krallık taraftarı Philippeaux⁷⁸ ve topçu mühendisi Tromelin⁷⁹ de Akkâ'nın müdâfaasına, gönüllü olarak, iştirâk etmişlerdir. Bu yüzden, 31 Martta, Fransızlar tarafından icrâ edilen ikinci hücum da akim kaldığı gibi⁸⁰, muhâsaranın 21 inci Pazar günü (7 Nisan), İngilizlerin de katıldığı Cezzâr kuvvetleri, yeni bir hurûc hareketinde bulunmuş, kısa bir çarpışmayı müteâkip, büyük tezâhürat arasında kaleye dönmüşlerdir⁸¹. Bu arada, Cezzâr'a yardım maksadiyle Merc ibni Âmir (= Cebel Tabor = Mont Tabor) 'e gelen Osmanlı kuvvetleri, 16 Nisan'da, Kléber ile savaşmışlardır. Bonaparte, Bon ile vaktinde yetişip müdâhalede bulunmamış olsa idi, Kléber mağlup olacak idi⁸².

Öte yandan Contre-amiral Perrée'nin 19 Nisan'da geri kalan muhâsara toplarını getirmesi üzerine⁸³, 25 Nisan'da, Burc-ı Ali'yi

⁷⁴ es-Seyyid Mehmed Şevki, 10^a; *Vekayinâme*, 2.

⁷⁵ J. J. E. Roy, s. 176; *Relation*, s. 25.

⁷⁶ J. J. E. Roy, s. 176; C. de la Jonquière, IV, 333-4.

⁷⁷ *Vekayinâme*, 2; es-Seyyid Mehmed Şevki, 13^a; J. J. E. Roy, s. 177; *Mémorial*, I, 121; S. Baring-Gould, s. 204.

⁷⁸ Bonaparte'ın Paris askerî mektebinden arkadaşı olup, krallık taraftarı idi. Bu sefer Bonaparte'a rakip olarak Akkâ muhâsarasına iştirâk ediyordu (Bk. Bonaparte, *Mémorial*, I, 121; C. de la Jonquière, IV, 335, not. 1; J. J. E. Roy, s. 177).

⁷⁹ Bk. M. Voltaire, *Vie politique et Militaire de Napoléon*, Paris, 1827, I, 298.

⁸⁰ Bk. *Relation*, s. 27; C. de la Jonquière, IV, 350.

⁸¹ Bk. C. de la Jonquière, IV, 374; *Vekayinâme*, 2; E. Lockroy, *Ahmed le Boucher*, s. 258.

⁸² Bu savaş hak. bk. Cevdet, VII, 86; C. de la Jonquière, IV, 418-424; *Correspondance*, V, 519; *Mémorial*, III, 90-92; N. Bouron, s. 161; Lammens, II, 126; C. Zeydan, s. 507.

⁸³ Bk. P. Martin, *Histoire de l'expédition française en Egypte*, Paris, 1815, I, 295.

hedef tutarak girişilen Fransız hücumu çok şiddetli olmuştur. Bununla beraber, muntazam saflar halinde surlara yaklaşan hâki renk elbiseli Fransızlar, bir yaylım ateşi ile karşılaştılar. Bu sırada cereyan eden savaşları, yanında S. Smith'in emrindeki İngiliz askerleri olduğu halde bizzat Cezzâr idare ediyordu. Cezzâr'ın ve maiyetindekilerin şiddetle karşı koymaları üzerine bozulan Fransızlardan ekserisi daha hendeği geçmeden yerlere serildiği gibi General Caffarelli-Dufalga (=Ebu'l-Haşebe) da maktul düşmüştür⁸⁴. Ancak, savaşlar yer-yer devam etmiş ve 8 Mayıs'da girişilen hücum bir evvelki gibi akamete uğradığı gibi muhâsaranın 45 inci Çarşamba günü yanında Kléber ve Bon olduğu halde bizzat Bonaparte tarafından girişilen taarruzda hüsrarla neticelenmiştir. Nitekim, bu son taarruzda Bon maktûl düşmüş, Fransızlar eski mevzilerine dönmek zorunda kalmışlardır⁸⁵. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, çok anûdâne cereyan eden bu savaşlar sonunda her iki taraftan pek çok insan toprağa düşmüştür: Cezzâr'ın Başbuğ'u Beyrut Mütessilimi el-Hac Abdullah Ağa ile topçu-başı Ahmed Ağa başda olmak üzere 350 asker şehid düşmüş, 30 İngiliz ve pek çok Fransız askeri ölmüş idi⁸⁶.

Bu suretle büyük kayıplara uğrayan Bonaparte, yeniden Dürzilere mürâcaat edip onları kendi tarafına çekmek üzere teşebbüse geçti isede muvaffak olamadı. Nitekim, ordugâhında bulunan Emir Abbâs istisnâ edilecek olursa⁸⁷, gerek Osmanlı devletinin ve gerekse Cezzâr'ın propagandaları ile heyecana gelen Dürziler, ezcümle, Bika'a'da sâkin İmâdiyye meşâyihî Fransızlara karşı hasmâne hareketlere başlayarak Şam yolunu tutmuş ve buradan geçen kervanları da vurmağa başlamışlardır⁸⁸. Esasen, bu sırada, Bonaparte'in tâkip etmekte olduğu Hindistan siyâseti, Süveyş'in İngilizler tarafından ablukası yüzünden, iflâs etmiş

⁸⁴ *Relation*, s. 33; *Memorial*, I, 122; *Correspondance*, V, 531; J. J. E. Roy, s. 192; C. de la Jonquièrre, IV, 457; Cevdet, VII, 21; C. Zeydan, *Tarihi Mısır'l-Hadıs*, Mısır, 1889, s. 210; V. Scott, *Napoleons leben*, III, 17.

⁸⁵ Bu savaş hak. bk. *Vekayinâme*, 3; Cevdet, VII, 87; *Relation*, s. 38; C. de la Jonquièrre, IV, 497; J. Minot, s. 207.

⁸⁶ *Vekayinâme*, 3; es-Seyyid Mehmed Şevki, 22^a (6.000 Fransız askeri).

⁸⁷ Ömer Efendi, s. 82; J. J. E. Roy, s. 183; N. Bouron, s. 161.

⁸⁸ Haydar, s. 887; Şidyak, s. 449.

idi⁸⁹. Bu yüzden, Akkâ'yı kat'iyen almağa karar veren Bonaparte'in emrile hareket eden Fransızlar, muhâsaranın 51 inci pazar-tesi günü, hücumların teksif edildiği Burc-ı Ali kulesini lağım ile yıkarak Akkâ'dan içeri girmeğe muvaffak oldular⁹⁰. Hücum o kadar âni ve şiddetli olmuş idi ki barut ve duman içinde kaybolan kalenin sukut ettiği zannedildi; bir müddet dost ve düşman birbirini tefrik edemediğinden gelişi güzel boğazlaştılar. Duman ve toz zâil olunca, başlarında Generalleri olduğu halde yere diz çökmüş Fransızların, ilk şaşkınlıkları geçip mukabil hücumu geçen müdâfilere yaylım ateşi açtıkları görüldü. Bununla beraber, bu son derece kritik anda i'tidalini aslâ kaybetmiyen Cezzâr, müdâfileri müessir sözlerle tehyic ettikten sonra, bir elinde kılıç, diğ-gerinde tabanca olduğu halde, en önde ileri atılmış⁹¹, Akkâ'nın topla yıkılmış surları üzerinde müdâfilerle birlikde düşmana karşı koyan Nizâm-ı cedid askeri Fransızların üzerine hücum ederek onlarla göğüs-göğüse çarpışmıştır. Cezzâr'ın bu cesareti Akkâ'yı bir kere daha Fransızların eline düşmekden kurtarmış idi. Fransızlar, münhezimen geri çekildiler. Bununla beraber, Lannes fırkasına mensup 200 Fransız askeri çekilmeğe muvaffak olamıyarak Akkâ câmiine⁹² tahassun etmiş idi. Bu grup, bütün bir gece

⁸⁹ Bonaparte, Kızıldeniz sahillerine geldiği zaman, Hindistan'da Haydar Ali'nin oğlu son Mysore Nababı (=Vâlisi) Tipu-Sahib'e İngilizlere karşı itifak için 25 Ocak 1799 tarihli bir mektup göndermiş idi (bk. *Correspondance*, V, 361). Amerikan istiklâl savaşı sırasında Suffren bailli ile, babası gibi, İngilizlere karşı aynı kını güttüğünden, bir ittifak akdeden Tipu-Sahib, Nisan 1799 da İngilizler tarafından Seringapatam'da öldürülmüş ve onun ölümü ile de Bonaparte'in ümidleri suya düşmüştür (bk. Bourrienne, *Mémoires*, I, 332; Chr. Cherfils, *Bonaparte et l'Islam*, s. 293; Michaud et Poujoulat, *Correspondance d'Orient*, Paris, 1834, I, 80-3, 152-211; Ayr. bk. Hikmet Bayur, *Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma*, *Belleter*, 47 (1948), s. 617 v. d).

⁹⁰ "...kum olmak hasebi ile lağım almak mümkün olmadığından teneke borular birbirlerine lehîmlü derunu barut ile memlû bir zirâ mikdarı kum içine gömüp" (bk. Ömer Efendi, s. 82; Krş. Haydar, s. 887).

⁹¹ Ömer Efendi, s. 82; *Değiş*, s. 456, str. 5-8;

Ahmed Paşa sarıp başına puşu
Bir elinde altın bir elinde su
Kâfirin üstüne eyleyip gulu
Elde yalın kılıç döner hünkârım

⁹² Bu câmiin tasviri için bk. Said Efendi, *Vasf-ı Cezzâr Paşa*, 41^a v. d.

mukavemet edip Cezzâr'ın teslim teklifini de red ettilerse de, sonradan, S. Smith'e teslim razı oldular⁹³.

Akkâ müdâfilerinin bu şiddetli karşı koymaları, Osmanlı devletinin türk ve müslüman halkı üzerinde derin akisler uandırmıştır. Nitekim, Anadolu'nun her yanında gönüllüler toplanmağa başladığı gibi, Konya'nın tarikat erbabı da Bekir Ağa'nın emrinde Cezzâr'ın imdadına koşmağa hazırlanıyarlardı. Bu arada İzmir'den 480 Yeniçeri sevk eden Osmanlı devleti, faaliyetine hız vererek, muhâsaranın 52 inci (2 Zilhicce = 7 Mayıs Salı) günü Rodos Mutasarrıfı Murâbıt-Zâde Hasan Kapudan'ın maiyetinde tüfenkeiler, bostancılar, kılâ'ı tis'a (=Boğaz kaleleri) yamakları ve kalyonculardan mürekkep 3,000 kişilik bir kuvveti Akkâ'nın imdâdına göndermiştir⁹⁴.

Artık muhâsaranın kaderi belli olmuş idi. Bununla beraber, Osmanlı kuvvetlerinin geldiği 7/8 Mayıs gecesi yeni bir hücum denemesinde bulunan Bonaparte, surların bir fener kordonu ile çevrilip İngilizlerin gece nöbeti tutmaları yüzünden⁹⁵, muvaffak olamamıştır. Bu taarruza müdâfilerle birlikte karşı koyan Nizâm-ı cedid askeri, başlarına beyaz ahmediyyeler sarmak suretiyle Burc-ı Ali'yi hedef tutan yeni bir Fransız hücumunu da tard etmiş, bilmukabele, yeni bir hurûc hareketinde bulunmuştur. Nitekim, Cezzâr'ın emriyle 4 Zilhicce günü Türbe-i Sâlih mevkiine giden tüfenkiler ve bostancılar, Fransız kuvvetlerine âni bir baskın yapmışlardır. Bu arada 8 Zilhicce Pazar günü bir fellâh (=kıptî) la arabca-fransızca yazılı bir mektup gönderip maktûl-leri defin ve esîrleri tebdil etmek üzere mütâreke talep eden Bonaparte'ın teklifini red eden Cezzâr, bu mektubu İngiliz amiraline vermiş ve: "*bizim ana cevab-ı kat'î sevâbımız yağlu kurşun ile keskin kılıçtır, böylece tahrir ve fellâh-ı mesfûru îade etmesini*" istemiştir⁹⁶. Nitekim, S. Smith 'de, Bonaparte 'a bir mektup yazmış

⁹³ Cevdet, VII, 24; P. Martin, I, 309-310; *Değiş*, s. 455, str. 1-2:

*Ali tabyasından içeru âhir
Girüp verdi zarar haylı hünkârım*

⁹⁴ *Vekayinâme*, 8; Şevki, 29^a, 49^a; C. de la Jonquièrre, IV, 482 v. d., 499; Cevdet, VII, 90-91; Colonel Vigo-Roussillon, s. 806; *Değiş*, s. 455.

⁹⁵ Bk. P. Martin, I, 298.

⁹⁶ *Vekayinâme*, 7; Şevki, 37^a.

ve: "*ey Bonaborte sen cumhuriyetin rüesâsı beyninde ve cümle indinde akl ile şöhretin var idi ve seni akıllu bilürdük sende ise eseri akıldan behre olmadığı zâhir oldu*" hitâbında bulunmuştur⁹⁷. Nihayet, hile ile kaleye girmek teşebbüsünde bulunan Bonaparte'ın bu son hücumu da akamete uğrayınca⁹⁸, 16 Mayıs'da bütün Türk milisleri, Mağribliler, Arnavutlar ve Hasan Bey kumandasındaki Nizâm-ı cedid askeri, İngiliz subaylarının da katıldığı yeni bir hurûc hareketinde bulunarak Fransızları âni olarak bastılar ki, bu hurûc hareketlerinin, 17 ve 18 Mayıs günlerinde de tekrarlandığı anlaşılmaktadır⁹⁹.

Bonaparte, 16 Mayıs hücumu üzerine ric'ata karar verdi. Ancak, Kahire divanına (= *au Divan du Caire*) yazdığı bir mektupta 15 gün içinde beraberinde bir çok esir ve bayrak olduğu halde Kahire'ye döneceğini bildiren Bonaparte, Akkâ önündeki mağlubiyetini gizlemek amacıyla "*Cezzâr'ın sarayını yıkıldığını, Akkâ'da her şeyin tahrip edilip taş taş üstünde kalmadığını*" ifade ve "*şehrin tamamen boşaldığını, yarası ağır olan Cezzâr'ın, adamları ile birlikte, deniz kenarındaki bir kuleye çekildiğini*" iddia ediyordu¹⁰⁰. 62 günde 44 yürüyüş yapmış olmasına¹⁰¹ rağmen, müthiş Türk mukavemeti üzerine, üç renkli Fransız bayrağını Akkâ kalesine dikmeye muvaffak olamayan Bonaparte, 20 Mayıs'da muhâsarayı tamamen kaldırmış, cephanesinin geri kalanını yakarak dokuz kıt'a top ile bir havan topunu terk etmiştir. Geceleyin acele ile Akkâ önünden çekilen Fransızlar, yaralılarını da

⁹⁷ Bk. Şevki, 37^b - 39^b; Değişik bir şekil: C. de la Jonquièrre, IV, 527.

⁹⁸ *Vekayinâme*, 8; Şevki, 29^b, 32^b.

⁹⁹ C. de la Jonquièrre, IV, 542; E. Lockroy, s. 290.

¹⁰⁰ Bu mektup hak. bk. Cebertî, III, 68; *Muzhir*, 66^a; C. de la Jonquièrre, IV, 525: "*le général en chef Bonaparte au Divan du Caire, devant Acre, le 27 floréal an VII (16 mai 1799), j'ai rasé le palais de Djezzar, les remparts d'Acre et bombardé la ville, de manière qu'il ne reste pas pierre sur pierre. Tous les habitants ont évacué la ville par mer. Djezzar est blessé et retiré avec ses gens dans un des forts du côté de la mer, il est grièvement blessé*" (*Correspondance*, V, 522; J. J. E. Roy, s. 195).

¹⁰¹ *Değiş*, s. 454, str. 9-10:

*Altmış iki günde yetmiş bin kâfir
Kırk dört yürüğüle cenk etti vâfir*

alarak, 21 Mayıs Pazartesi günü akşam üzeri Kantura (= Tantourah, Tentyra) mevkiine gelmişlerdir ¹⁰².

Bonaparte'in ric'ati üzerine kale kapılarını açtıran Cezzâr, Mayıs'ın 22 inci Salı günü Akkâ müdâfilerini, perişan bir halde yollara dökülen Fransızların tâkibine göndermiş ¹⁰³, kendisi de, başda Mısır ordusu Kadısı Debbâğ-Zâde Mehmed Reşid Efendi, ülemâdan es-Seyyid Ömer Efendi ¹⁰⁴ olmak üzere toplu halde yanına gelen Mısır ordusu Defterdârı Divân-ı Hümâyûn tevki'isi Mehmed Emin Efendi, Trablus-Şam mübâyaa me'muru hâcegândan Ahmed Şerif ve Akkâ'da bulunan bütün hâcegân-ı divân-ı hümâyûn, gedikli ağaları, Selim Efendi ve donanma kumandanlarının tebriklerini kabul etmiştir ¹⁰⁵.

Öte yandan galeyana halinde bulunan Sakar, Aneze, Beni Sahr, Serdiyye gibi urbânın hücûmları ile daha da yıpranan Fransız ordusu ¹⁰⁶, 2 Haziran 1799 da, kendilerini karşılamaya çıkan Mısır halkı önünden bayraklarını açmış, zafer nâmeleri terennüm eden askerî bandonun sesine uyararak Kahire'ye girmiştir. Bütün bu nümâyişlere rağmen, hastalık ve yorgunluktan çehreleri sararmış olan Fransızların mağlubiyetini anlamakda gecikmeyen yerli halk ¹⁰⁷, Kahire sokaklarına asılan ve savaşın fevkalâde heyecanlı hâdiselerini ihtiva eden arabça-türkçe bulletinlere ¹⁰⁸ ehemmiyet vermiştir. Nitekim, devrin şâirlerinden es-Seyyid Ali es-Sayrafi er-Reşidî, Akkâ savaşları hakkında hafif bir bahr ile lâtif bir kaside kaleme alarak halkın heyecanına tercüman olmuş idi ¹⁰⁹:

واراهم قبيحهم حسن قصد نحو عكا ذات السمود البادية
فاستعدّ والهابا آلات حرب ورجال كثيرة كالجراد

¹⁰² *Vekayinâme*, 8; *Cevdet*, VII, 91; *Relation*, s. 41; J. J. E. Roy, s. 194; C. de la Jonquière, IV, 548, 588; *Correspondance*, V, 561.

¹⁰³ *Vekayinâme*, 8; Şevki, 46^a.

¹⁰⁴ Bu iki zat, ismi geçen *Vekayinâme*'yi tasdik etmişlerdir, bk. 8.

¹⁰⁵ *Vekayinâme*, 8; Şevki, 46^b.

¹⁰⁶ *Cevdet*, VII, 91; *Relation*, s. 42; J. J. E. Roy, s. 195; Lammens, II, 127.

¹⁰⁷ Bk. Ceberti, III, 69.

¹⁰⁸ Bu bulletinler hak. bk. *Muzhir*, 68^a; J. J. E. Roy, s. 195.

¹⁰⁹ Bk. Ceberti, III, 69.

وَمَتَارِيسِ ضَاقَ مِنْهَا الْوَادِي	خِيمُوا حَوْلَهَا بِمَجِيشٍ وَخَيْشٍ
يَحْتَوِي الْجِبَالُ لَاسْتِعْدَادِ	أَشْبِهُوا نَوْمَ صَالِحٍ فِي فِئَالِ
شِيدُوهَا بِقُوَّةٍ وَ عِمَادِ	فِي حِصُونِ مِنَ التُّرَابِ تَرَامِ
يَسْرِعُونَ الْأَعْمَالِ عِنْدَ التَّنَادِي	فَكَانَ الْجِنُّ الشَّيَاطِينَ فِيهِمْ
وَاسْتَمَدُوا بِكُلِّ نَوْغٍ مَرَادِ	حَاصِرُوهَا وَشَدَّدُوا فِي حِصَارِ
.....
بِضُرُوبِ مَدَامَةِ التَّرْدَادِ	مِمْ دَارَتْ رِجَى الْحُرُوبِ لِلدُّنْيَا
وَبُرُوقِ مِنْ غَيْمِ ذَاكَ الْوَادِي	كُلِّ يَوْمٍ وَلِيْلَةٍ فِي رِعُودِ
مِنْ دَخَانِ الْبُغْيِ غَدَا فِي اَزْدِيَادِ	كَمْ نَهَارًا ضَيَّ كَايِلِ بِهِمْ

Ömer Efendi'den anladığımız göre, Akkâ savaşında esir düşen Fransızlardan bir kısmı amele olarak kalenin tâmiri işlerinde kullanılmış, bir kısmı da tâmir faaliyetini müteâkip İstanbul'a gönderilmiştir. Ömer Efendi'nin Akkâ'da kalan esirler hakkında verdiği bilgi çok mühimdir: "*Cezzâr Paşa ile Ekke (Akkâ) kalesi muhârebesi çok vakit derûn-ı francede bir ateş-i adâvet olmuştur ve esir francelerin kal'e-i merkum evvelkinden ziyâdesile a'lâ ve metîn ve müstahkem olunduktan sonra esirlerin çoğunu âzâd ve dileyenler bunda otursunlar demekle kimi islâma gelip ve kimi Cezzâr Paşa esiridir deyü amelelik ve kimi terzilik ve ticâret birle anda sâkin olmuşlardır*" ¹¹⁰.

Öyle anlaşılıyor ki, Cezzâr, son zamanlarına kadar Fransızlara karşı büyük bir kin beslemiştir. Nitekim, 1801 de, yanında M. Jaubert olduğu halde Akkâ'ya gelip Cezzâr'la konuşmaya muvafak olan Colonel Sébastiani, bu düşmanlığa işaret etmektedir. Bilhâssa, kaba elbiseler içinde eski bir şalı sarık gibi başına sarıp ¹¹¹ seyrekleşmiş ve beyazlaşmış sakalı ile sarayının bağçesindeki palmiyeler altında dinlenen Cezzâr'la mülâkatta bulunan Jaubert, onun kendisini nasıl tehdid ettiğini belirtmiştir: "*Que me*

¹¹⁰ S. 83, str. 15-18.

¹¹¹ Bu şal, *Değiş*'de, Nizâm-ı cedid topçuları ve tersâne levendlerinin serpuşları demek olan *paşa*, olsa gerektir, bk. not. 91.

voulez-vous? Venez-vous encore exciter ma colère? Ne savez-vous pas que Dgezzar, immobile comme un bloc de marbre, résiste à ses ennemies?" ¹¹².

¹¹² Bk. E. Lockroy, s. 291-2. Bu arada, Fransızların, İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla, Cezzâr'ı III. Selim nezdinde şikâyet etmeleri bir fayda vermemiştir (bu husûsda bk. E. Z. Karal, *Selim III. ün Hatt-ı hümayunları*, Ankara, 1946, s. 152-4).